

Antiszemita vagyok-e?

VISSZHANG - LVI. évfolyam, 31. szám, 2012. augusztus 3.

Az *Élet és Irodalom* 2012. július 20-ai számában Karsai László (*Megjegyzések a Gerő-vitához*), a július 27-ei számában pedig Bojtár Endre (*Antiszemita vagyok-e*) foglalkozott néhány írásom néhány passzusával, illetve közéleti szerepléseimmel. Azt a tényt, hogy *Magyar sorsfordulók 1920–1989* című tanulmánykötetemből (Osiris, 2012) hiányzik 1944, illetve a holokauszt, Karsai „közönynek”, illetve „több mint bűnnek, hibának” nevezte. Ugyanezt Bojtár Endre is szememre vetette, kiegészítve több más vádponttal. Mindezek alapján kijelentette: „Romsics, mint közszereplő, antiszemita”. Az alábbiakban tételesen bizonyítani igyekszem Bojtár tévedéseit, illetve állításainak vitathatóságát, s annak eldöntését, hogy antiszemita vagyok-e, az olvasókra bízom.

1. A Tanácsköztársaság és a zsidóság

Az 1919-es népbiztosok kétharmadának zsidó származására való utalás Bojtár szerint indokolatlan, különösen úgy, hogy „Romsics itt is, máshol is társadalmi összetétel alatt és helyett kizárólag származási összetételt ért és vizsgál”. A Forradalmi Kormányzótanács összetételét tartalmazó inkriminált mondatokat a *Magyarország története a XX. században* című munkám mindegyik kiadása (Osiris, első kiadás: 1999, negyedik: 2010) változatlan formában tartalmazza. Ezeket a Bojtár által idézett passzusokat a következő, Bojtár által nem idézett mondat követi: „Túlnyomó többségük városi, kispolgári környezetből emelkedett ki, míg Lukács György a nagypolgári háttérű, lázadó értelmiségi típusát képviselte.” (4. kiad. 124. p.) Néhány bekezdéssel később, a tanácsválasztásokkal foglalkozva írom: „A megválasztott tanácsstagok túlnyomó többsége munkás és szegényparaszt volt, de bekerültek az új szervekbe kisiparosok, sőt kisgazdák és értelmiségiek, elsősorban tanítók és tanárok is”. (125. p.) A továbbiakban egész bekezdések szólnak arról, hogy mely társadalmi rétegek és miért támogatták vagy nem támogatták a kommünt. Az egész könyvet bevezető I. fejezet 4. részében pedig a következő aspektusok alapján jellemzem a századelő magyar társadalmát: anyanyelvi, illetve nemzetiségi megoszlás, vallási összetétel, foglalkozásszerkezet, vagyoni és települési viszonyok, iskolázottság. Ezeket az elemzési szempontokat a későbbiekben minden korszakra vonatkoztatva érvényesítem. Bojtár állítása tehát egész egyszerűen tényszerűen nem állja meg a helyét. Ha valóban úgy jártam volna el, ahogy állítja, megsértettem volna szakmám legalapvetőbb szabályait.

Kétségtelen, hogy a mindenkori társadalmi szerkezet elemzésekor a vallási hovatartozást, és ezen belül a zsidóság foglalkozásszerkezeti és egyéb jellemzőit is számba veszem. Az 1950-es és 1960-as évek magyar történetírása lényegében ezt az aspektust is tabuként kezelte, és hallgatott róla. Én viszont – egyáltalán nem egyedül – úgy gondolom, hogy a zsidóság szerepének őszinte és sokoldalú bemutatása nélkül az egész modern magyar történelem érthetetlen. Összegző jellegű munkáimban, így az idézett tan- és kézikönyvben is arra törekedtem, hogy ezt a fontos szempontot következetesen érvényesítsem. Akkor is, amikor a magyar ipar és bankrendszer 1867 utáni megteremtőiről és a századelő modern magyar irodalmáról írtam, és természetesen akkor is, amikor a zsidóság különböző csoportjainak politikai vonzalmait és a Tanácsköztársaságban vállalt szerepüket érintettem. Weiss Manfréd, Vázsonyi Vilmos, Jászi Oszkár és Kun Béla között, hogy csak négy jellegzetes életpályát említsek, természetesen világos különbséget tettem, ám ezzel sem Bojtár, sem mások nem foglalkoztak. Pedig megalapozottan értékelni csak a történészi szövegek egészéből kiindulva lehet, egy-egy mondat alapján nem. A Forradalmi Kormányzótanács összetételét egyébként azért sem lehet negligálni, mert ennek közlése nélkül sem a

fehérterrorra markánsan jellemző antiszemitizmus, sem a numerus clausus nem magyarázhatók meg kellőképpen, sőt az egész későbbi zsidóellenesség sajátos logikája és érvrendszere sem értelmezhető a maga teljességében. Ezért foglalkoztak ezzel sokan mások is. Például Jászi Oszkár *Magyar Kálvária - Magyar Föltámadás* című 1920-as munkájában (új kiadás: Magyar Hírlap Könyvek, 1989, 129.), Erdei Ferenc társadalomtörténeti elemzéseiben, vagy újabban Erényi Tibor, az MSZMP KB Párttörténeti Intézetének egykori főmunkatársa, aki a rendszerváltás utáni rövid összefoglalásában több bekezdést szentelt annak bemutatására, hogy „a Tanácsköztársaság felső vezetésében valóban túlnyomó volt a zsidók szerepe; a 60 százalékot is meghaladta. (Az első számú ember, Kun Béla, továbbá Landler Jenő, Szamuely Tibor, Korvin Ottó, Lukács György, valamint a kommunistákkal egyesülő szociáldemokraták soraiban Kunfi Zsigmond, Böhm Vilmos stb.) A nem központi szervezetben működő zsidók száma lényegesen kisebb, de szintén jelentős volt”. (*A zsidók története Magyarországon a honfoglalástól napjainkig*, sorozatszerkesztő: Krausz Tamás. Útmutató Kiadó, év nélkül. 63. p.)

Azt, hogy az 1919 utáni antiszemita értelmezési hagyomány Tanácsköztársasággal kapcsolatos toposzait valótlanságnak tartom, munkáimban többször nyilvánvalóvá tettem. Akkor is, amikor a kommunisták = zsidók, illetve proletárdiktatúra = zsidóuralom feltevését „téves gondolati azonosításnak” neveztem (*A Duna-Tisza köze hatalmi-politikai viszonyai 1918-1919-ben*, Akadémiai, 1982, 147-148), és akkor is, amikor az „ellenforradalmi propaganda” részeinek minősítettem azokat. (*Ellenforradalom és konszolidáció. A Horthy-rendszer első tíz éve*, Gondolat, 1982, 40.)

A fogalmi pontosítás természetesen elképzelhető. A kérdés szakértői javasolhatnak új megnevezéseket a zsidó származású, de látványosan nem zsidó identitásuk által motivált történeti személyek jelölésére. Egy ezzel kapcsolatos vita több szempontból is termékeny lehet. Egy dolog azonban bizonyosan kontraproduktív lenne: a „zsidó” szó és különösen az általam használt „zsidó származású” kifejezés ismételt tabusítása, s a rendszerváltás előtti évtizedek rejtjelezett beszédmódjához való visszatérés.

2. AHorthy-rendszer és Horthy megítélése

Bojtár szerint „Ami szép és jó, ami érték létrejött a két háború között Magyarországon, az mind a Horthy-rendszerrel szemben, annak ellenére jött létre. A magyar állampolgárok százezreinek tömeggyilkosságába torkolló s tömeggyilkosságát okozó Horthy-rendszer és benne Horthy megítélése nem lehet vita tárgya, ez csak elítélés lehet”. Merthogy „Az ordas kurva szexuális erkölcsét sem a szüzesség elvesztéséig folytatott nemi élet alapján szokás megítélni”. Úgyhogy az osztályzat: „színtiszta, duplatalpas rámás elégtelen”.

Bojtár ismét téved, vagy legalábbis alaposan túloz. Ha belegondol, el kell ismernie, hogy sem a népiskolák, sem az új egyetemek, sem a külföldi magyar intézetek nem jöhettek volna létre a Horthy-korszak kormányainak döntései és az akkori magyar parlament támogatása nélkül. Ahogy a nyugdíj, a 8 órás munkanap bevezetése, az ONCSA és sok minden más sem. Ennek elismerése nem zárja ki azt, hogy mai kultúránkhöz és politikai identitásunkhoz közelebb állnak a korszak ellenkultúrájának alkotásai. Hogy azután a pozitívumokat és a kétségtelen negatívumokat mérlegelve kinél merre billen a mérleg, azon természetesen lehet vitatkozni. Az én Horthy-korszakkal kapcsolatos véleményem az 1970-es évek második és az 1980-as évek első felében alakult ki, s ez azóta érdemben nem változott. Kétségtelen: a korábbi értékelésekhez képest, melyek a korszak egészét fasiszta diktatúrának, vezetőit pedig fasiszta politikusoknak láttatták, lényegesen eltért, és ma is eltér a felfogásom. A politikai rendszert minden munkámban „korlátozott parlamentarizmusként”, illetve domináns pártrendszerrel rendelkező és autoriter jellegű berendezkedésként írtam le, Horthyt, Bethlent és Telekit pedig – jelezve a közöttük fennálló, részben éppen az antiszemitizmus kapcsán kimutatható különbségeket is – konzervatív típusú politikusokként jellemeztem. Emellett méltányoltam Klebelsberg, sőt Hóman Bálint kultúrpolitikájának egyes elemeit, továbbá a társadalombiztosítás kiterjesztését is. A trianoni határok megváltoztatására irányuló revizionista politikát pedig érthetőnek, sőt a valóban elvtelen és igazságtalan döntések miatt bizonyos mértékig indokoltnak tartottam. Az egész korszakon végigvonuló, s végül páratlanul szörnyű

katasztrófába torkolló antiszemitizmus tényét ugyanakkor sohasem tagadtam, sőt arra mindig nyomatékosan felhívtam a figyelmet. Már idézett szintézisemben rámutattam a csendőrség 1944-es szerepére, sőt a keresztény magyarság túlnyomó többségének passzivitására és részvétlenségére is, majd egyetértőleg idéztem Márait: »Háromszázezer ember reszket a sárgacsillagos házakban; tizenhat-tizennyolc éves suhancok rabolnak a sárga házakban, terelik a lakókat az uszályok és gyűjtőhelyek felé. A novemberi hidegben sokezres embercsoportok vonulnak némán – asszonyok, gyerekek, öregek – ismeretlen sors felé. A rablás, a túsok szedése általános. Ha minden vád igaz lenne, amit valaha is a zsidók ellen harsogtak, akkor is velük kell tartani minden embernek, aki még valaha embernek akarja nevezni magát: mert szenvedésük minden elképzelést meghalad.« (4. kiad. 268. p.)

Azon, hogy olvasatom a korszak reális ábrázolása-e vagy sem, természetesen lehet vitatkozni. A *Társadalmi Szemle* és a *Népszabadság* cikkírói – köztük Berecz János – a '80-as években ezt a megközelítést a kor „megszépítéseként” értékelték. A rendszerváltás után változott a helyzet. Megjelentek olyan vélemények, amelyek Horthy nyilvánvalóan rossz döntéseit is mentegezni próbálták, magát a rendszert pedig demokráciának nevezték. Különböző írásaimban én ezekkel éppúgy vitáztam, mint a korábbi, vulgármarxista leegyszerűsítésekkel. A kutatásnak természetesen lehetnek specifikus tárgyai az antiszemitizmustól az agrárkérdésen át az oktatásig. Ám ha egy egész korszakot mutatok be, akkor a lehető legtöbb szempontra tekintettel kell lennem. Ezt így tettem eddig, és így teszem ezután is. A történész többek között ettől történész, nem pedig egyéni emlékező, miközben persze a kortársak sajátos tapasztalatait és traumáit mindig tisztelettel kell kezelni. Úgy éreztem, hogy a fentiekben körvonalazott álláspontomat a történészszakma az eddigiekben méltányolta, bár természetesen számos vitapartnerem is akadt. Kétségtelen viszont, hogy a XX. századi magyar történelmet illetően a szélesebb nyilvánosságban egyre kevésbé mutatkozik igény az árnyalt megközelítésekre. Ennek legújabb bizonyítéka Bojtár Endre fentiekben idézett véleménye.

A Horthy-rendszerrel és Horthyval kapcsolatban Bojtár Endre más dolgokat is a szememre hány. Például azt, hogy 2011. május 9-ei gyömrői előadásomban „nem úgy ábrázoltam Horthyt, ahogy egy tisztességes történésznek ábrázolnia kell”. Mint minden más alkalommal, én Gyömrőn is Horthy és a Horthy-korszak korrekt értékelésre törekedtem – nem hallgatva el sem a békeévek értékelhető pozitívumait, sem a zsidótörvényeket, sem a háború alatti hibás döntéseket, s kiváltképp nem Horthy bűnös magatartását a zsidók 1941-es és 1944-es deportálása során. Karsai László, aki – több más kollégánk társaságában – jelen volt, előadásom után gratulált, majd másnap reggel az ATV műsorában többek között ezeket mondta: „Romsics professzor másfél órás előadásában elmondta a Horthy-rendszerről azt, amit ma Magyarországon mindenkinek illene tudni.” (Karsai nyilatkozata, akivel természetesen szintén nem értünk mindenben egyet, elérhető, illetve megtekinthető az interneten.) Czene Gábor a *Népszabadság* tudósítója pedig így összegezte a hallottakat: „Ha az volt a cél, hogy egy elismert szaktekintély révén utólag igazolást nyerjen a névcsere, akkor a terv csúfosan elbukott. Romsics Ignáccal törököt fogott az önkormányzat”. (*Horthyt felelősség terheli...*, 2012. máj. 11.) Lehetséges, hogy Bojtár Endrét ennyire nem érdeklik a tények? És elképzelhető, hogy valóban Gábor Andor 1944-es versének fogalomhasználatát várja el a történetírástól, mely szerint Horthy „kullogó pecér”, „kos-orrú váz”, „pribék”, „véreb”, „széjjelmállott kapcarongy” stb. lett volna? Én úgy gondolom, hogy a szakmáját komolyan vevő történész nem ragadtathatja magát ilyen vagy ehhez hasonló értékelésekre, mert ezzel tulajdonképpeni feladatát, az összetett, árnyalt láttatást tagadná meg.

Kétségtelen: arra a kérdésre, hogy át kell-e nevezni a gyömrői Szabadság teret Horthy Miklós térre vagy Horthynak lehet és/vagy kell-e szobrot állítani Magyarországon, Gyömrőn nem adtam explicit választ. Azért nem, mert ott a gyömrői lakosok voltak döntési helyzetben. Tudásom átadásával arra törekedtem, hogy elősegítsek egy remélhetőleg demokratikus döntési folyamatot. Más helyzetekben azonban számos alkalommal nyilvánvalóvá tettem az álláspontom. Például a *Népszabadságnak* adott 2005-ös interjúmban, amelyben Hovanyecz László kérdésére ezt válaszoltam: „Nincs ebben az országban épeszű ember, aki szobrot követelne Kun Bélának vagy Rákosi Mátyásnak, ahogyan Szálasi Ferencnek vagy Sztójay Dömének

sem. Vannak viszont határesetek. Ilyen Horthy Miklós és Kádár János. Kérdéses, hogy egy demokratikus Magyarországon nekik járhat-e szobor. Szerintem nem.” (A múltat a jövő írja, 2005. ápr. 15.) Vagy abban a vitában, amely Stumpf András kezdeményezésére Tőkéczi László és köztem folyt le a *Heti Válasz* hasábjain, két héttel Gyömrő után. Ebben azt ajánlottam, hogy Horthy helyett inkább Bethlen Istvánnak kellene köztéri szobrot állítani, amivel vitapartnerem egyet is értett. (*Horthy, Kádár – ki a jobb?* 2012. máj. 31.).

A szélesebb olvasóközönségtől nyilvánvalóan nem várható el, hogy könyveimet ismerje, és nyilatkozataimat számon tartsa. Aki azonban véleményt mond egy kutató munkásságáról, annak feladata a szerző írásainak minél szélesebb körét bevonni az értelmezési folyamatba. Különösen fontos ez, ha az értékelés olyan súlyosan elmarasztaló minősítéssel zárul, miszerint „A történész Romsics tehát antiszemita minősíthető”, mert „nem ítéli el a Horthy-korszakot”, s ezáltal „történelmet hamisít”. Úgy érzem, hogy a kritikusokkal szemben támasztható fenti alapkövetelménynek Bojtár Endre ebben az esetben nem felelt meg.

3. Amagyar történetírás szovjetizálása

Bojtár Endre értelmezése szerint 2011-es akadémiai székfoglalóm (*A magyar történetírás gleichschaltolása, Rubicon, 2011/5. 68–82. p.*) egyik passzusa is antiszemita tartalmat takar, s mint ilyen: „védhetetlen”. Az inkriminált két mondat így hangzik: „Az ország 1947-től felgyorsuló erőszakos szovjetizálása nélkül, amit csak kevesen láttak előre, a magyar történetírás európai színvonalon és az európai tendenciákkal összhangban folytathatta volna munkáját. Ez annak ellenére feltehető, hogy a Moszkvából hazatért emigránsokkal, a korábban sérelmeket szenvedett fiatal zsidó származású történészekkel és a mindenkori karrieristákkal megerősödött kommunista történészcsoporthoz a kezdet kezdetétől támadta az ún. polgári történészeket”. Bojtár kiváltképp az idézet kurzivált részét kifogásolja. Ezt nem ő teszi először. Az *Élet és Irodalom* hasábjain tavaly ősszel Ungváry Rudolf már szememre vetette, hogy ahhoz képest, amit a magyarországi zsidóság a II. világháború folyamán elszenvedett, a „sérelem” kifejezés eufemizmus. (*A pontosságról, 2011/38., szept. 23.*) Válaszolva észrevételére én akkor magánlevélben adtam igazat Ungvárynak, s ezt most a nyilvánosság előtt is megismétlem. A „sérelem” elé súlyosbító jelzőt kellett volna illesztenem. Talán a „súlyos”, talán a „szörnyű”, talán a „megbocsáthatatlan” szavakat. A dolog lényege azonban gondolatmenetem szempontjából, azt hiszem, mégsem ez. Hanem az, hogy volt-e összefüggés a zsidó származásuk miatt szörnyűségeket elszenvedett fiatal történészek II. világháborús élményanyaga és 1945 utáni reintegrációja, gondolkodása és viselkedése között, vagy sem? Olvasva az ún. polgári történészekről szóló hivatalos minősítéseket, melyeknek legtöbb esetben a bírált személyek elbocsátása, illetve az Akadémiáról való kizárása lett a vége, én úgy gondolom, hogy igen. Hajnal Istvánról például a következő értékelések születtek: „Reakciós, írástörténetben és paleográfiában kitűnő, mindig élesen antiszemita volt” (Mérei Gyula), illetve: „Elég komoly szakmai tudással rendelkezik. Konokul ragaszkodik reakciós történelemszemléletéhez” (Pach Zsigmond Pál). Váczy Péterről pedig ezt írták: „Opportunista, szellemtörténész. Reakciós körökkel barátkozik. Tudományos tekintetben zavaros, gyenge. Igen erősen antiszemita.” (Mérei Gyula), illetve: „Szakmailag szürke, politikailag reakciós” (Pach Zsigmond Pál). Az ilyen és az ezekhez hasonló megnyilatkozásaik alapján, melyekből székfoglalómban bőven idéztem, úgy gondolom, hogy a régi – nem fasiszta – professzorokat, valamint a kifejezetten angolszász orientációjú és náciellenes Kosáry Domokost és Benda Kálmánt kizáró, majd a hatalmat átvevő személyeket – akár zsidóként, akár kommunistaként, akár egyéb identitást építve vészelték át a vészidőszakot – befolyásolták korábbi megpróbáltatásaik, s ez megmutatkozott az előző éra céhes történészeivel szembeni állásfoglalásaikban is. És ezt nemcsak én gondolom így. Általánosabb értelemben így, de legalábbis hasonlóan gondolta Bibó István is, aki a „zsidókérdésről” írott 1948-as nagy munkájában próbálta – nyilvánvalóan vitatható eredménnyel – azonosítani azt a „lelkialapot”, amelynek egyik összetevője „az elszenvedett bántalmak után nyugalmat találni nem tudó elégtételkeresés, a másik, a gyakoribb, a hatalmi túltengés, az erőszak és uralom

önmagáért való szeretete”. Ugyanebben az írásában Bibó kifogásolta, hogy a háború utáni számonkérések során nem ritkán „a magyar zsidóság lép fel a sértett, a vádló szerepében”. (*Zsidókérdés Magyarországon 1944 után*, in *Bibó István Összegyűjtött Munkái 2.* Bern, 1982, EPMSZ, 488. és 497. p.) Vagy Kovács András, a CEU professzora is, aki egyik régebbi tanulmányában írta: „A háború utáni magyar társadalom az elszabaduló indulatoktól és rövid távú politikai taktikáktól befolyásolt vitákban [...] képtelen volt a felelősség kérdésének higgadt megtárgyalására, a józan önvizsgálatra. [...] Míg az egyik oldalon a számonkérés a »fasiszta nemzet totális felelősségét« hangoztató és kollektív bűnbánatot követelő, indulatfűtötte vádaskodásba csúszott át, addig a másik oldalon a védekező reakciók mindenfajta felelősség elhárításába, sőt a »zsidó revansvágyról«, »uralomvágyról« szóló, újraeledő antiszemita demagógiába torkolltak”. (*A zsidókérdés a mai magyar társadalomban*, in *Zsidóság az 1945 utáni Magyarországon*, Párizs, 1984, Magyar Füzetek. 7. p.) Székfoglalóm tematikájához szorosan kapcsolódik *Clio bűvöletében* című, ugyancsak 2011-ben megjelent munkám, amelynek tárgya a XIX-XX. századi magyar történetírás története. Bojtár Endre ebben a több mint 600 oldalas munkában is talált egy kifogásolható passzust. Ez így hangzik: „Az új politikai és kulturális elit egészéhez hasonlóan tehát a vezető történészekben belül is megnőtt a zsidó származásúak aránya. A hatalom sáncain kívülre került, sőt gyakran durván diszkriminált régi értelmiségiek közül sokan ezért nemcsak az 1948 után kialakult kommunista diktatúrát, hanem annak történetírását is gyakran illették »zsidó« jelzővel”. (359. p.)

A történészek célja és feladata: rekonstruálni a múltbéli állapotokat. Ennek során ügyelniük kell arra, hogy saját hangjukat megkülönböztessék azokétól, akiket megszólaltatnak. Az elfogulatlan olvasó számára világos, hogy az első mondatban saját hangomon szólok, és állításommal, mely szerint megnőtt a zsidó származásúak – nem pedig a „zsidók” – aránya a vezető rétegekben, aligha lehet vitatkozni. Ez közhely. A második mondatban viszont nyilvánvalóvá tettem, hogy mást, illetve másokat beszéltek. Idézőjelet használtam, valamint az „illették” igét, amely nyomatékos távolságtartást fejez ki. Ezt ma is megfelelő történészi nyelvhasználatnak tartom.

Meg kell még jegyezni, hogy ennek az idézetnek a végén szerepel egy indexszám, amely a lap alján található hivatkozásra utal. Bojtár ezt nem említi, ezért elmondom én, hogy a mondat végén található hivatkozás egy olyan szöveghelyre utal, amelynek a szerzője Szabó Miklós, az SZDSZ egyik alapítója és ügyvivője, majd később képviselője. Ő írta le még a rendszerváltás előtt, hogy „1948–1953 között a régi értelmiség antiszemita érzelmű részének nézeteiben a »rendszer« általános megítélésében nagymértékben szerepet játszottak antiszemita elfogultságok. A rendszert, mint rendszert, »zsidó rendszernek« tartották.” (*Politikai kultúra Magyarországon 1896–1986.* Atlantisz, 1989, 240.) Én – egyetértve vele – Szabónak ezt az idézett mondatoknál részletesebben kifejtett megállapítását vonatkoztattam a történetírásban zajló folyamatok kortársi recepciójára. Ezt azért tettem, mert kutatásaim arról győztek meg, hogy a keresztény középrétegek körében – az 1919 utáni helyzethez hasonlóan – valóban létezett egy ilyen érzület. És talán nemcsak az ő körükben. Rákosi 1953-as leváltásának és a „keresztény” Nagy Imre kiválasztásának közismert körülményei jelzik, hogy ezzel a vélekedéssel még a diktatúra vezetői és moszkvai gazdáik is indokoltnak látták foglalkozni.

4. Magyar sorsfordulók 1920–1989

„Antiszemizmusom” (Bojtár), illetve a zsidóság szenvedéseivel szembeni „közönyöm” (Karsai) jeleként értelmeződik az *ÉS* hasábjain megjelent két írásban, hogy *Magyar sorsfordulók 1920–1989* című (Osiris, 2012) legújabb kötetemből hiányzik 1944, vagyis a holokauszt. Könyvemről eddig három ismertetés jelent meg. Az első a *Magyar Narancsban* (2012. jún. 7.), a második a *Magyar Nemzetben* (2012. júl. 18.), a harmadik az *Élet és Irodalomban* (2012. júl. 27.). A három recenzió – Bundula István, Szakály Sándor és Hahner Péter – egyike sem kifogásolta ezt. És nem kifogásolta Székely Anna sem, aki a kötetéről interjúttal készítettem velem a *Népszabadságban*. (2012. máj. 19.) Feltehetően azért nem, mert elolvasták az előszót, és elfogadták, hogy kötetem nem teljességre törekvő monográfia vagy „leltár”, hanem nagyrészt

korábban megjelent írásaim gyűjteménye, amelyeket csak két olyannal egészítettem ki, amelyeknek a váza készen állt, a tárgya pedig korábbi kutatásaim révén ismerős volt számomra. Gerincét az 1920 és 1947 közötti határváltozásokkal kapcsolatos írásaim alkotják, amelyek a *Népszabadságban* jelentek meg 2010-ben és 2011-ben, az éppen aktuális évfordulókhoz kötődve. A holokauszt tehát nem azért maradt ki a kötetből, mert „közönyös”, illetve „érzéketlen” (György Péter, *Magyar Narancs*, 2012. júl. 12.) lennék iránta, pláne nem azért, mert bárkit ki akarnék zárni a magyar nemzetből. A hiányosság kizárólagos oka, mint erre Karsai László utalt is, az, hogy önálló témaként korábban soha, semmilyen összefüggésében nem foglalkoztam a holokauszttal és az antiszemitizmussal sem. Vagyis: semmi sem volt a fiókomban. Ezért kapta a kötet a *Magyar sorsfordulók*, nem pedig a teljesség igényét sugalló *A magyar sorsfordulók* címet. Ezekkel a fenntartásokkal a kritikát ebben az ügyben mindenesetre nem utasítom vissza. Ha a kötetnek lesz második kiadása, akkor vagy megváltoztatom a címét, vagy kiegészítem 1944–45-tel.

5. Utóirat

Nem tudhatom, hogy Bojtár Endre beismeri-e tévedéseit, olvasatának felületes voltát és az általa használt minősítés indokolatlanságát. Azt pedig végképp nem sejtem, hogy bocsánatot kér-e tőlem megrágalmazásomért. Abban azonban nagyon bízom, hogy az *Élet és Irodalom* olvasóinak többsége higgadt fejjel összeveti Bojtár Endre állításait az én válaszaimmal, és felment a súlyosan elmarasztaló vád alól. Függetlenül attól, hogy olvasóim közül kit sikerült meggyőznöm, és kit nem, a hetek óta zajló, szakmainak távolról sem nevezhető, hanem személyeskedő minősítések köré szerveződő vitában, ahogy eddig, ezután sem kívánok részt venni. Mint július 15-ei, a *Rubicon* honlapján megjelent levelemben már kinyilvánítottam: a szakmai vitákat nézetem szerint nem a potenciális vitapartner előzetes megbélyegzésével, hanem könyvekkel és tanulmányokkal, illetve tudományos konferenciák előadótermeiben elhangzó előadásokkal lehet és kell lefolytatni a tudományos etika szabályai szerint. Úgy tudom, hogy ezek a konferenciák már szerveződnek. Én pedig elkezdtem a Horthy-korszakkal kapcsolatos közéleti megszólalásaim kötetbe rendezését. Számomra ez is a reflexió egy formája, amelynek termékeny voltát mindenki megtapasztalta, ha végzett már hasonló munkát. Talán nem kizárt, hogy ezt a kezdettől fogva személyeskedéstől terhelt vitát még mindig sikerülhet a szakmaiság medrébe terelni.